

OSMANLI MODERNLEŞMESİ GAZETECİLİK ve EDEBİYAT

Naci Akıncı*

Daha önce *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı; Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Aydın: Münif Paşa* adlı kitaplarıyla, Osmanlı modernleşmesi konusunda çalışmaları olan Ali Budak, *Osmanlı Modernleşmesi, Gazetecilik ve Edebiyat* adlı yeni kitabıyla Osmanlı modernleşmesine edebiyat ve kültür çerçevesinden yepyeni fikirlerle yaklaşıyor. Siyasi, askerî, ekonomik ve edebî gibi birçok faktörü içinde barındıran Osmanlı modernleşmesi açıklaması oldukça zor bir kavram. Bu bakımdan Ali Budak'ın, bu zor kavramı "Osmanlı Modernleşmesi" "Osmanlı Gazeteciliği" ve "Edebiyat" ana başlıkları altında -1795'ten günümüze- çizgisellik ve nedensellik bağlamında irdelemesi kavram ve anlam karmaşasını ortadan kaldırıyor.

OSMANLI MODERNLEŞMESİ

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, askerî ve idari sebeplerden dolayı duyduğu modernleşme ihtiyacı, 19. yüzyılda bir "teslimiyet" halini alır ve bu hal özellikle Tanzimat'tan sonraki yıllarda kültürel, edebî ve fikrî alanlara yansır. Kitabın "Osmanlı Modernleşmesi" bölümünde daha çok Aydınlanma felsefesinin tezahürü olan Fransız İhtilalî'nin üzerinde duran Ali Budak, bu ihtilalin Osmanlı'ya olan fikrî yansımalarını anlatılırken, Reisülküttap Âtîf Efendi'nin bu fikirlere karşı nasıl direnç gösterdiğini, Münif ve Edhem Pertev paşaların Voltaire ve Rousseau'dan yaptıkları çevirilerle bu fikirlere nasıl sahip çıktıklarını öğreniyoruz. Âtîf

Efendi'ye göre "bir fitne ve fesat ateşi" olan ve "birçok yıldan beri tanrıtanı-maz melunların uyandırmaya fırsat buldukları uyumuş bir bozgunculuk" olan Fransız İhtilali, Münif ve Edhem paşalar için yıllardır pas tutmuş Osmanlı dü-şüncesinin gelişmesini sağlayacak olan tek yoldur.

Münif Paşa'nın Batı dillerinden Türkçeye tercüme ettiği "ilk edebî ve fel-sefi eser" unvanını taşıyan *Muhâverât-ı Hikemiyye* "Osmanlı Toplumuna Çağ-daş Kadın Hakları Düşüncesinin Girişi" için bir araç olarak kullanılıyor. Mü-nif Paşa Fénelon, Fontenelle ve Voltaire'den seçtiği on bir diyalogun tercüme-sini yaparak, kız çocuklarının nasıl eğitilip yetiştirilmeleri konusu üzerinde du-rurken kadın haklarını masaya yatırmış, 18. yüzyıl Fransa'sının sosyal haya-tına ve eğitim sistemine sert eleştiriler getirmiştir. Makaleye, sadece kadınlara hazırladığı ya da kadın hakları ve eğitimi gibi konulara yer veren gazete-lerin bilgilerini de ekleyen Ali Budak, Münif Paşa'yı Tanzimat sonrası düşün-ce hayatının yol açıcıları arasında değerlendiriyor.

Türk aydınlarının Batı bilim ve kültürünü yaymak için 1861 yılında kurdukları ilk bilimsel cemiyet olan Cemiyet-i İlmîyye-i Osmâniyye, telif ve tercü-me yoluyla yayımladığı bilimsel kitaplarla, Osmanlı coğrafyasında âdeta aka-demi özelliği gösteren ilk cemiyet. Cemiyet'in yayın organı olan Mecmûa-i Fünûn'da -aynı zamanda bu dergi Osmanlı'nın ilk bilim dergisi- felsefeden teo-lojiye, tarihten edebiyata kadar birçok makale ve çeviri eser yayımlanır. Aslında Cemiyet, Tanzimat'la birlikte Osmanlı yöneticilerinin kişisel çabalarıyla ilerleyen Batılılaşma ve modernleşme çalışmalarının planlı, programlı ve bilinçli hale geldiğinin de bir kanıtıdır.

İlerleyen makalelerden Sütlüce-İstanbul'da "Minyatürk" adıyla açılan minyatür gezi parkının, aslında Münif Paşa'nın "Tanzîm-i İstanbul" adlı, İs-tanbul'un modern bir yapıya kavuşması için yapılması gerekenleri anlattığı ma-kalesindeki bir proje olduğunu öğreniyoruz. Yine aynı makalede yerel yöne-timlere daha fazla hak verilmesi, cadde ve sokakların geceleri aydınlatılması, ahşap binaların yangınlarda helak olduğu için itfaiye örgütünün kurulması ge-rektiği gibi ilerici fikirler öne süren Münif Paşa, hâlâ şehirlerimizde ve şehir-ciliğimizde devam eden eksikliklere yol göstermeye çalışıyor.

OSMANLI GAZETECİLİĞİ

Osmanlı toplumunda Batı tesirinde gelişen çağdaş kültür yapısı, Batı'da-ki gibi kitaptan/romandan gazeteye doğru ilerlememiş, aksine gazeteden ki-taba/romana doğru bir gelişim sürecinden geçmiştir. Bu bakımdan gazetele-rin son dönem Osmanlı ve hatta -1950'li yıllara kadar gazetelerde tefrika ro-man yayımlandığını düşünürsek- yakın dönem Cumhuriyet toplumunda dol-durulamaz bir yeri vardır.

Ali Budak, “Osmanlı Gazeteciliği” bölümünde, gazetecilik tarihine farklı bir açıdan yaklaşarak 1831’de *Takvîm-i Vekâyi* ile başlayan süreci 1795 yılında kısa süreliğine çıkan ve bir Fransız Elçiliği bülteni olan Le Bulletin de Nouvelles’e kadar götürür. Osmanlı’nın henüz gazeteyle tanışmadığı bu yıllarda, Fransız İhtilali’yle ortaya çıkan yeni cumhuriyet rejiminin, devrim ilkelerini Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız vatandaşlarına yaymak amacıyla çıkardığı bu bültenler, ister istemez Osmanlı’nın gazeteyle yakından tanışmasına öncülük etmiş ve “Fransız Devrimi’nin Osmanlı’ya Armağanı” olmuştur.

Gazetelerin propaganda gücünü bu bültenler vasıtasıyla öğrenen Osmanlı yöneticileri / aydınları nihayet 1831’de *Takvîm-i Vekâyi*’i çıkararak, Osmanlı’nın Batılılaşma adına bu zamana kadar yapmış olduğu askerî, siyasi ve ekonomik birçok düzenlemenin kamuoyuna ve sair milletlere anlatmayı amaçlamışlardır.

“19. Yüzyılda Osmanlı Ermeni Basını ve Rejimi üzerine Çarpıcı Bir Polemik” makalesinde İstanbul’da Ermeni harfleriyle Türkçe yayımlanan gazetelerin listesini ve bu gazetelerin kültürel ve sosyal hayata etkilerinin üzerinde duran Ali Budak, “millet-i hâkime” ve “millet-i mahkûme” sınıflandırması ekseninde oluşan bir polemik tahlil ediyor.

EDEBİYAT

Edebiyat bölümünde de farklı bakış açılarına sahip makaleler var. Ali Budak “antropolojik bir ilk eser” olarak tanımladığı Münif Paşa’nın *Âdât-ı Ümem* adlı kitabını mercek altına alıyor. 18 sayfadan oluşan bu yazma eserde, milletlerin ve toplulukların tarih sahnesindeki “evleri-yaşantıları”, “yiyecek-icecekleri”, “giyim-kuşam-tezyinatları” anlatılıyor. Bunlardan en ilgi çekici olanı ise Avrupa’daki şarap üretimi ile Eski Yunan’daki aşk ve şarap kültürlerinin karşılaştırılmasıdır.

“Londra’da Bir Cuma Sabahı Rüyası” edebiyat bölümünde benim en çok dikkatimi çeken makalelerin başında geliyor. Ziya Paşa’nın Londra’da sürgün olduğu yıllarda Hürriyet gazetesinde yayımlanan *Rüya*, Tanpınar’ın ifadesiyle, “Ziya Paşa’nın Âli Paşa’ya duyduğu öfkenin ve hücumların hareketli bir biçimde kuvvetle tekrarlandığı küçük bir fantezisi” dir. *Rüya*’da dört farklı katman tespit eden Ali Budak, Todorov’un “fantastik” tanımı üzerinden *Rüya*’yı yeniden değerlendirerek Yeni Türk edebiyatının ilk kaynaklarına yepyeni bakışlar atfediyor. (Ali Budak’ın Ziya Paşa’yla ilgili detaylı incelemesi için bkz: Ali Budak, *Zafername Ziya Paşa’nın İroni ve Parodi Şaheseri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.)

“Mario Levi’nin ‘Yeni Roman’ı Size Pandispanya Yaptım: Yapısal Bir Çözümleme Denemesi” adlı makale Ali Budak’ın en yeni makalesi. Alain Rob-

be-Grillet'in öncüsü olduğu "Yeni Roman" akımının ışığında yapısalcı bir gözlükle *Size Pandispanya Yaptım* romanını inceleyen Ali Budak, makalenin sonunda řu sonuca varıyor: "Size Pandispanya Yaptım, çok anlatıcılı, çok bakış açılı, kendisine özgü bir kurgusu olan farklı bir roman... Mario Levi, anlatım biçimi kadar anlattıklarıyla da geleneksel çizgiden epeyce ayrılıyor. Romanın, Alain Robbe-Grillet'in tanımladığı türden bir arayışın eseri olduğu rahatlıkla söylenebilir."

Tüm bunlardan başka "Ahmet Haşim Din Duygusu ve Huzursuz Hayeller", "Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi ve Bir Uygulama Denemesi", "Osmanlı Sınırları Dışında İlk Türkçe Tercümeleler", "Gülme, Komik, Mizah (Humor) ve Edebiyatımızda Zafername" gibi, daha birçok yenilikçi makaleler var kitapta. Osmanlı modernleşmesine ilgi duyan okuyucular için güzel bir yol haritası.

Ali Budak, *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, Şubat 2014, 464 s.